

**Христо Кючуков
Лукаш Квадранс**

**ЕЗИКОВА УПОТРЕБА И ИДЕНТИЧНОСТ НА РОМИТЕ
МЮСЮЛМАНИ В НЯКОИ БАЛКАНСКИ СТРАНИ**

**Hristo Kyuchukov
Lukasz Kwadrans**

**LANGUGAE USE AND IDENTITY OF MUSLIM ROMA IN
SOME BALKAN COUNTRIES**

Abstract: The paper presents results from a survey with Muslim Roma from North Macedonia and Cyprus. Both language groups are multilingual: the North Macedonian Roma speak 4 languages and the Cypriot Roma – 3 languages in their everyday communication. The aim of the study is to find out which the dominant language among the two groups is and how they identify themselves. The authors' hypothesis is that there will be a linguisticism to the speakers of Romani in both countries, however this hypothesis was not confirmed. Most of the respondents in the study identify as Roma although some of them have Turkish as a mother tongue.

Keywords: Roma, Muslims, Balkans, language use, identity, linguisticism.

Ромите на Балканите

Дълги години след пристигането на прадедите на ромите в Европа техният произход не е бил ясен и са съществували много легенди, визиращи различни места на тяхната прародина

(най-често Египет). В наши дни вече няма никакви съмнения в техния древно-индийски произход, който се потвърждава от множество лингвистични, исторически и генетически изследвания (вж. напр. Pott 1845; Gresham et al. 2001; Hancock 2002; Kenrick 2004). Ромите напускат Индийския субконтинент вероятно не по-късно от края на 9. век и първото сведения за тяхно присъствие в Европа е от 1050 г. в Константинопол. От тук те се разпространяват във всички балкански държави. Вероятно причина за миграциите на индийците към Европа по онова време е войната на персийския султан Махмуд Газнави срещу Индия, при която война са превзети части от индийската територия и са избити стотици хиляди индийци. За да се спасят от войната, една част от индийското население напуска територията на Индия и стига до Византийската империя (Kenrick 2007). Тук те приемат християнската религия, но по време на Османската империя една част от тях приемат и исляма (Марушиакова & Попов 2000). Към днешна дата ромите живеят както в Европа, така и в Северна и Южна Америка, в Австралия, в Близкия изток и в Централна Азия. В миналото части от тях са били номади, като на Балканите исторически преобладават уседналите роми.

Роми в Индия няма. Ромите и ромският език се създават по пътя на миграцията от Индия до Европа, при която индийските бежанци се смесват с местното население на държавите, през които преминават, научават езика им и адаптират лексика и елементи от граматиките от местните езици в своите индийски говори. На практика ромският език се създава на базата на новоиндийските езици, като хинди, гуджарати, пенджаби, претърпява развитие в процеса на миграциите и новосъздаденият език, който е смесица от индийските езици и диалекти, заема думи от арменски, гръцки, румънски, турски, кюрдски, ирански и славянските езици (Matras 2002, Кючуков 2003).

Интересното за ромския на Балканите е и това, че той носи и особеностите на езиците, които формират балканския езиков съюз като българския, румънския, гръцкия, македонския, сръбския и албанския. Това превръща ромския език в уникален, зато-

ва, защото, от една страна, той принадлежи към индо-арийските езици (новоиндийските езици), а от друга страна, принадлежи към балканските езици (Tomić 2006).

Ромският език официално се описва като „хетерогенен клъстер от разновидности с хомогенно ядро... но без общоприет хомогенизиращ стандарт“, а функцията му на много места е предимно устна, без писмен стандарт и без общоприети норми (Halwachs 2012). За първи път в историята ромският език е стандартизиран и кодифициран в ранния Съветски съюз (Marushiakova & Popov 2017) В наше време в различни европейски държави се създават стандартизиран ромски за дадената държава, както е примерът с Франция, Румъния, Сърбия, Македония, Словакия, паралелно тече процес на консолидация на идентичност в транснационален контекст (Matras 2015).

Всички носители на ромски език са двуезични или многоезични и използват ромски език най-вече за целите на етническата идентификация (разграничаване между роми и *гаджо*, т.е. нероми), както и за обсъждане на въпроси, свързани с тяхната конкретна общност (Bakker & Kyuchukov 2000; Leggio 2011). Говорещите различни диалекти предпочитат да преминават към взаимно разбираем основен език, след като се разпознаят един друг като роми (Friedman 1996).

Както във всеки език и в ромския език има много диалекти. Взаимната разбираемост между диалектите е въпрос на дискусии. Матрас (Matras, 2005: 5–13) в своя преглед на диалектите не обсъжда проблема за разбираемостта, а в други прегледи се посочва, че между тези диалекти съществува известна „трудност“ за взаимно разбиране.

Съществуват две основни групи диалекти – северозападни и югоизточни. Основната разлика между тях е, че северозападната група се е отдалечила от Балканите доста рано, преди около 500 години, и е изпитала влиянието на германските езици на по-ранен етап, преди да се разпръсне на обширна територия от Испания до Скандинавия и Западна Русия. Югоизточната група е останала на Балканите и е поддържала комуникация с балкан-

ските групи роми за по-дълъг период от време. Докато югоизточната група диалекти запазва известна степен на еднородност и взаимна разбираемост, диалектите от северната група губят (или понякога напълно губят) както взаимната разбираемост (поради по-високата степен на вариация и влиянието на други езици), така и тази с южните диалекти.

Освен диалектните вариации, има и друг проблем, който, изглежда, оказва голямо влияние върху ромската идентичност и разбирането за някои ключови характеристики на ромския език. Ромите са хора, разделени от държавните граници. Те са били потискани в докапиталистическия модел. Европейският национализъм има важно отражение върху ромския език. Преди XVIII в. ромският не е имал писменост, а ромските думи и фрази са били записвани само от време навреме (Roman, Zahova & Marinov 2021). Новите национални държави, въпреки цялата ксенофобия към ромите, разработват набор от права, които смятат за естествени и очевидни, и ги предоставят на ромите (Tcherenkov & Laederich 2004). Впоследствие новите граждански права се излагат все повече в официалната среда на общуване, включително в училища, офиси, военна служба – и необходимостта да бъдат грамотни става неизбежна. От XIX в. насам се правят множество опити за създаване на ромска писменост. Всички те обаче се основават на националните ортографии на европейските езици, които са доста различни една от друга.

За целите на стандартизацията на ромския език лингвистите предпочитат да използват базираната на латиница използвана в славянските езици „обща ромска азбука“ (Gila-Kochanowsky 2002; Lee 2005); тя се използва например в множество учебници, по ромски език, издадени в европейските държави (Словакия, Чехия, Сърбия). Във Франция и Румъния Марсел Куриаде и Георге Сърау създадоха вариант на тази азбука, въвеждайки някои специфични букви, които не съществуват в азбуките, създадени в другите държави. В повечето книги по ромски език се използват ортографии, основани на националните стандарти на официалните езици на съответните държави (напр. Унгария, Полша, Ру-

сия) и това донякъде създава проблеми в разбирането на писмената ромска реч.

Език и идентичност

Според Грабовска и Квадранс: „Езикът е не само средство на културата, но и основен елемент на идентичността. В Беларус, Чехия, Полша и Украйна има национални малцинства с автохтонен характер. Те изучават официалните езици на страните, но в същото време запазват и родния си език“ (Grabowska and Kwadrans 2020). Съществува организирано обучение по родните им езици.

Милс съобщава за британски граждани – мигранти, които говорят английски език, но запазват своята идентичност и съхраняват и другите си езици (Mills 2005). Но нямат организирано образование на родните езици. Павленко докладва за промени в националните идентичности и отношението към изучаването на чужди езици в САЩ, Съветския съюз и посткомунистическа Източна Европа (Pavlenko 2003). Авторката говори за акултурация, при която езикът и идентичността се промят доброволно от носителите на даден език, с цел по-доброто интегриране в дадено общество.

Кючуков и Ханкок разглеждат различни аспекти на ромската идентичност в Европа, включително и езиковата, при различни ромски групи и общуването между тях (Kyuchukov and Hancock 2010).

Много малко изследвания обаче има за връзката между употребата на ромския език като майчин и ромската идентичност. Тонг докладва за употребата на ромски език сред три групи роми в Солун, Гърция, и негативното отношение на гръцкото общество към хората, говорещи ромски език (Tong 1983). Поради това ромите кроят своя ромски произход и не се идентифицират като роми.

Марушиакова и Попов (Marushiakova and Popov 2001) за първи път разглеждат съотношение между използван език, диалект и идентичност при ромите в България. Няколко години

по-късно (Marushiakova and Popov 2015) двамата автори също за първи път изследват корелациите между език и идентичност в различни ромски групи в обширен регион на Централна, Източна и Югоизточна Европа, като включват не само общности, говорещи различни ромските диалекти, но и такива, които са с не-ромски майчини езици (напр турски, унгарски, татарски и др.).

Матрас (Matras 2005) обръща внимание на явлението „плюрилингвизъм“, срещано при много ромски групи. За съжаление, обаче, авторът пропуска да обърне внимание на корелациите на това явление с идентичността на отделни ромски общности и напълно пренебрегва ромски групи с не-ромски майчин език или групи, използващи симултанно два майчини езика.

Кючуков и Самуилов (Kyuchukov and Samuilov 2019) провеждат изследване сред български тийнейджъри и младежи от ромски произход, с мюсюлманско вероизповедание, живеещи в Берлин. Целта на изследването е да се установи как младите роми мюсюлмани, емигриращи от североизточните части на България в Германия, се интегрират в немското общество, какъв език (езици) използват в ежедневно си общуване и каква идентичност имат. За целите на изследването са интервюирани 29 младежи (17 момчета и 12 момичета) със структуриран въпросник в неформална обстановка. Резултатите от това проучване сред младежите показват, че турският език е техният майчин език. Само 6 % от участниците говорят ромски въщи. Всички говорят и разбират български език, но само 12 % го използват в ежедневно си общуване. Българският език е използван рядко, тъй като социалните контакти с етнически българи са ограничени. Повечето от ромските младежи мюсюлмани съобщават, че използват турски език (44 %) и турски и български език (38 %) в домовете си. Те не говорят немски език въщи. Много от тях предпочитат да говорят берлинския вариант на турския език, който считат за „стандартен“ турски език (88 %), а други (главно родените в Берлин и пристигнали тук като бебета), предпочитат да говорят на немски език (12 %). Няма предпочитания към българския и ромския език.

В България, преди пристигането си в Германия, всички респонденти се определят като „миллет“ (от тур. *нация*), което е другото наименование на ромите мюсюлмани в България. В Германия, при общуването с мигранти турци от Турция, те се идентифицират като турци, български турци или „граждани на старата Османска империя“, което е равнозначно на турци. Само 3 % от интервюираните съобщават, че се идентифицират като роми. При общуване с немци обаче те се представят за българи, тъй като много голяма част от интервюираните са с българските си имена, в резултат на „възродителния процес“, проведен в България в средата на 80-те години на 20. в.

Резултатите от това проучване ни мотивираха да проведем ново проучване в някои балкански страни със същия структуриран въпросник сред роми мюсюлмани и да изследваме езиковата употреба и идентичността при тях.

Целта на настоящото проучване е да се установи какви идентичности имат ромите мюсюлмани в две балкански държави – Република Северна Македония и Кипър, и кой език/езици приемат за свой майчин.

Методология на изследването

Хипотеза

X1: Като отправна точка приемаме концепцията за **лингвицизъм** (Skutnabb-Kangas and Philipson 1995). Това е понятие, аналогично на расизъм, сексизъм, ейджизъм и др. и се определя като неравностойно разпределение на властта и ресурсите (материални и нематериални) между групи, които се определят въз основа на езиковата употреба. Лингвицизмът е дискриминиране на носителите на определен език, защото говорят този език, а от друга страна, е омраза и отричане на съществуването на дадения език. Нашата хипотеза е, че в тези две държави към ромите, носители на ромския език, ще бъде упражнявана дискриминация не само по етнически признак, но и за това, че говорят ромски.

X2: Втората ни хипотеза е, че ромите с по-високо образование няма да говорят ромски и няма да се идентифицират като роми, т.е при тях ще е настъпила **акултурация**.

Инструментариум

За целите на изследването се използва структуриран въпросник, който се състои от 22 въпроса, разделени на две части:

I. Социално-демографска информация (6 въпроса).

II. Езикова употреба и идентичност (16 въпроса).

В социално-демографската част е събрана информация за възрастта, пола, местоживеенето, образователния статус, принадлежността към определена ромска група.

В частта за употребата на езика и идентичността е събрана информация за майчиния език, употреба на езика вкъщи, ниво на познаване на ромския език, познаване на други езици, кой език се използва в общуването с членовете на семейството, в обществото, ниво на познаване на езика на държавата на пребиваване, идентичност(и).

Респонденти

В изследването са включени следният брой респонденти от двете държави (Табл. 1.).

Таблица 1. Брой респонденти, включени в изследването по населени места

Държава	Град	Брой интервюирани
Република Северна Македония	Тетово	18 (13 м. + 5 ж.)
Кипър	Лимасол	12 (4 м. + 8 ж.)
Общ брой		30

Респондентите са избирани на случаен принцип и са на възраст между 16 и 65 г.

Събиране на данни

Данните за изследването са събрани чрез интервюта „лице в лице“ в неформална среда – в домовете на респондентите или

на обществени места: в кафенета, в културни центрове, в офиси на НПО, в училища.

Данните и в двете държави са събрани от първия автор на статията, като за целите на изследването авторът е посещавал Република Северна Македония и гръцката част на Кипър.

Резултати

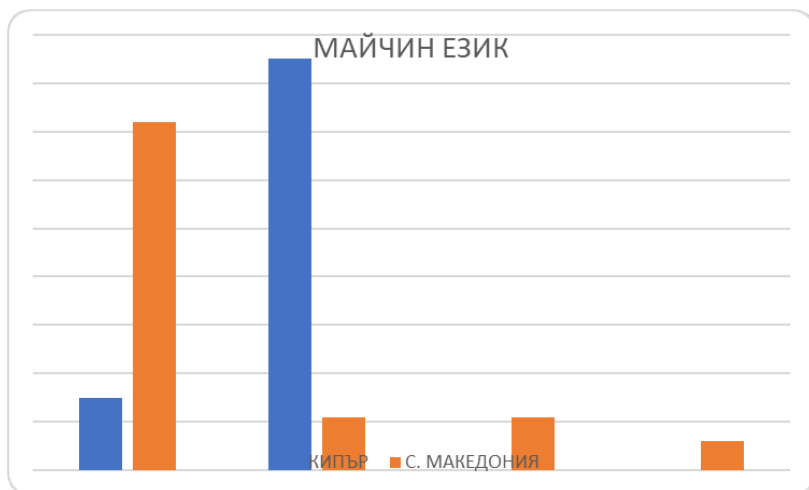
Обща характеристика на двете групи роми от Република Северна Македония и Кипър е, че всички те са мюсюлмани и владеят няколко езика. Мюсюлманската религия, която изповядват, не е крайна и изповядващите тази религия не са фанатици. Ромите в Република Северна Македония са по-стриктни от ромите в Кипър при спазване на мюсюлманските закони. Северномакедонските роми говорят ромски, турски, македонски и албански език. В ежедневното си общуване кипърските роми говорят ромски, турски и кипърския вариант на гръцкия език.

По образователен статус при ромите в Кипър 50 % от жените са с незавършено основно образование, 25 % с начално образование и 25 % неграмотни; при мъжете в Кипър 50 % са с незавършено основно образование, 25 % са с незавършено средно образование и 25% са с начално образование.

В Република Северна Македония при жените 40 % са със средно образование, 40 % с основно образование и 20 % с незавършено основно образование. При мъжете 46 % са с основно образование; 23% са с над средно образование; 8 % са със средно; 8 % с незавършено основно образование и 15 % са неграмотни.

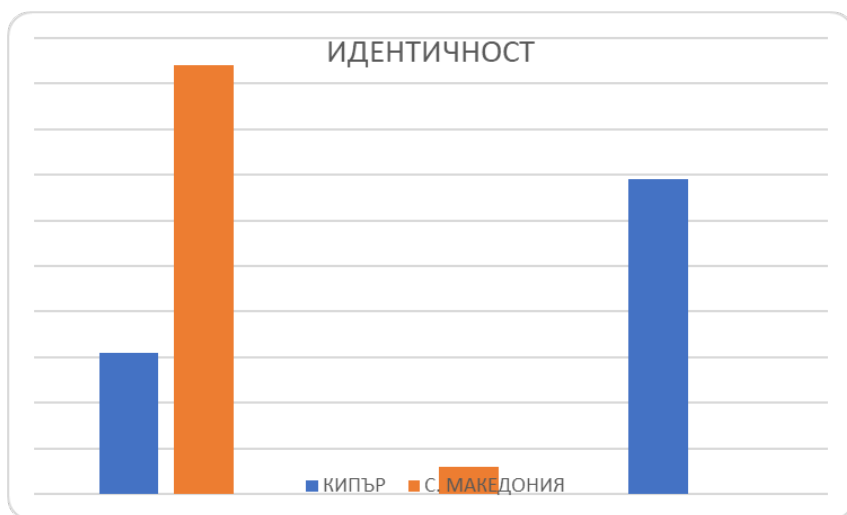
Отговорите на респондентите от двете държави на въпроса за майчиния език са представени във Фиг.1

Както се вижда от фиг. 1, по-голяма част от ромите в Кипър декларират, че майчиният им език е турски (85%). Само 15% определят ромския като свой майчин език. При ромите от Република Северна Македония ситуацията е малко по-комплицирана. 72% от ромите определят ромския като свой майчин език, 11% определят турския като свой майчин език, други 11% определят, че имат два майчини езика – турски и ромски, а 6% определят македонския език като свой майчин език.

Фигура 1. Кой е Вашият майчин език?

Каква е идентичността на ромите в тези две държави. Отговорите на участниците в изследването са представени във Фиг. 2.

Фигура 2. Каква е Вашата идентичност?

Въпросът с идентичността е по-ясен. 31% от ромите в Кипър се идентифицират като роми и 69 % се определят като роми и турци. При северномакедонските респонденти 94% се определят като роми и 6% като турци.

Нека да погледнем дали има зависимости между нивото на образование и езиковата употреба, от една страна, и нивото на образование и идентичността, от друга.

При мъжете в Кипър зависимост между образователния статус, езикова употреба и идентичност не се забелязват, т.е. мъж, който е с незавършено средно, и мъж, който има само начално образование, декларират, че майчиният им език е турски а се самоопределят с двойна идентичност – турска и ромска. При жените се забелязва същото явление: неграмотни, с начало образование или с незавършено основно образование заявяват, че имат майчин турски език, а идентичността им е турска и ромска. Единични са случаите, при които респонденти заявяват, че имат майчин турски или майчин ромски език и ромска идентичност.

Ситуацията в Република Северна Македония е абсолютно същата. Както при мъжете, така и при жените има респонденти с ниско образование, които определят ромския като майчин език и се самоопределят като роми, а има и такива, които имат майчин език ромски, а се самоопределят като турци или македонци и тук някаква зависимост от степента на образование няма.

Явно и в двете ромски общности, и в двете държави не образователният статус е значим при определянето на идентичността и определянето на майчиния език. Явно има други социални фактори, които са по-значими при формиране на идентичността, независимо от майчиния език.

Дискусия и заключение

Изследването, колкото и да е ограничено като обхват на интервюираните лица (само 30), дава ясни тенденции по отношение на езиковата употреба и идентичността при ромите мюсюлмани в двете балкански държави. Нашата хипотеза за съществуването на лингвизицизъм към ромите и ромския език, не се потвърди, защото:

1. Оказва се, че в Кипър, макар че една голяма част от респондентите да имат турски като майчин език, то тяхната идентичност е само ромска или смесена (ромска и турска). В Кипър е по-добре да си ром, отколкото турчин. В гръцката част на Кипър има омраза към турците. Негативното отношение към ромите също е високо, но от политическа коректност гърците проявяват уважение към ромите.

2. В Република Северна Македония негативното отношение е към албанците. Въпреки че някои от респондентите съобщават, че има език на омраза и срещу ромите, в училищата е въведено обучение по ромски език, всички официални формуляри на държавните институции се превеждат и на ромски език.

Ако правителствената политика към ромите и ромския етнос е положителна, какъвто е случаят в Република Северна Македония, дори и да има негативно отношение към ромите в обществото, ромите не се срамуват да бъдат роми, да декларират етническия си произход и да говорят майчиния си език.

Ситуацията в кипърското общество е малко по-различна: там няма официална политика спрямо ромите, но тъй като има друга етническа група (турци), езикът на омразата в обществото е насочен към другата етническа група.

В заключение можем да кажем, че нито една от нашите хипотези не се потвърди. В изследваните държави спрямо ромите и ромския език няма лингвизицизъм поради факта, че в тези държави има други малцинства и речта на омразата е насочена към тях. Не се потвърди и втората ни хипотеза. Между степента на образование и използването на ромския език като майчин, както и степента на образование и ромската идентичност няма съществени корелации.

БИБЛИОГРАФИЯ

Кючуков 2003: Кючуков, Хр. *Кратко описание на ромския език в България*. София: Делфи. // Kyuchukov 2003: Kyuchukov, Hr. *Kratko opisanie na romskia ezik v Balgaria*. Sofia: Delfi.

Марушиакова и Попов 2000: Марушиакова, Е., В. Попов. *Циганите в Османската империя*. София: Литавра. // Marushiakova i Popov 2000: Marushiakova, E., V. Popov. *Tsiganite v Osmanskata imperia*. Sofia: Litavra.

Bakker and Kyuchukov 2000: Bakker, P., Kyuchukov, H. (eds.). *What is the Romani language?* Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Friedman 1996: Friedman, V. *Romani as a minority language, as a standard language, and as a contact language: comparative legal, sociolinguistic, and structural approaches*. Retrieved from: www.balkanethnology.org/files/library/Viktor/Friedman_5.pdf, accessed February 19, 2024.

Gila-Kochanowsky 2002: Gila-Kochanowski, V. *Précis de la langue romani littéraire. Étude descriptive et comparative illustrée par des textes bilingues dans les différents domaines de Sciences de l'Homme*. Paris: l'Harmattan.

Grabowska and Kwadrans 2020: Grabowska, B., Kwadrans, Ł. Language as an element of identity: language of national minorities in the educational systems of Belarus, the Czech Republic, Poland, and Ukraine. *Kultura i Edukacja*, 4: 43–59.

Gresham et al. 2001: Gresham, D., Bharti Morar, P., A. Underhill, G. Passarino, A. A. Lin, Ch. Wise, D. Angelicheva, F. Calafell, P. J. Oefner, P. Shen, I. Tournev, R. de Pablo, V. Kucinskas, A. Perez-Lezaun, E. Marushiakova, V. Popov, and L. Kalaydzieva. Origins and divergence of the Roma (Gypsies). *American Journal of Human Genetics* 69 (6): 1314–1331.

Halwachs 2012: Halwachs, D. *Linguistic Diversity, Dominated Languages and the Internet: The Case of Romani*. Retrieved from: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/>

Hancock 2002: Hancock, I. *We are the Romani people. Ame sam e Rromane džene*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Kenrick 2004: Kenrick, D. *Gypsies from the Ganges to the Thames*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Kenrick 2007: Kenrick, D. *The Romani World: A Historical Dictionary of the Gypsies*. Hatfield: University of Hertfordshire Press. (3th ed.).

Kyuchukov and Hancock 2010: Kyuchukov, H., Hancock, I. (Eds.). 2010. *Roma identity*. Prague: Slovo 21.

Kyuchukov and Samuilov 2019: Kyuchukov, H., Samuilov, S. Language use and identity among migrant Roma. *East European Journal of Psycholinguistics*, 6 (1), 47–57.

Lee 2005: Lee, R. *Learn Romani*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Leggio 2011: Leggio, D. *The Romani Internet: language codification and identity formation*. Retrieved from: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/>

Marushiakova and Popov 2001: Marushiakova, E., V. Popov. Dialect, Language and Identity of the Gypsies. (In Case of Bulgaria). – In: Stolz, Thomas and Birgit Iglá, Hrsg. *Was ich noch sagen wollte... A multilingual Festschrift for Norbert Boretzky on occasion of his 65th birthday*. Berlin: Academie, 423–430.

Marushiakova and Popov 2015. Marushiakova, E., V. Popov. Identity and Language of the Roma (Gypsies) in Central and Eastern Europe. – In: Kamusella, Tomasz, Motoki Nomachi and Catherine Gibson (Eds.). *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*. London: Palgrave, 26–54.

Marushiakova and Popov 2017: Marushiakova, E., Popov, V. Politics of Multilingualism in Roma Education in Early Soviet Union and its Current Projections. *Social Inclusion*, 5 (4): 48–59.

Matras 2002: Matras, Y. 2002. *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge University Press.

Matras 2005: Matras, Y. The Future of Romani: Toward a Policy of Linguistic Pluralism. *Roma Rights Quarterly*, 1: 31–44.

Matras 2015: Matras, Y. Transnational policy and ‘authenticity’ discourses on Romani language and identity. *Language in Society*, 44, 295–316.

Mills 2005: Mills, J. Connecting Communities: Identity, Language and Diaspora. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 8 (4), 253–274, doi.org/10.1080/13670050508668610

Pavlenko 2003: Pavlenko, A. Language of the Enemy’: Foreign Language Education and National Identity. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 6 (5): 313–331.

Pott 1845: Pott, A. F. *Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographisch-linguistische Untersuchung, vornehmlich ihrer Herkunft und Sprache, nach gedruckten und ungedruckten Quellen*. Teil I: *Einleitung und Grammatik*. Teil II: *Einleitung über Gaunersprachen, Wörterbuch und Sprachproben*. Halle: E. Heynemann,

Roman, Zahova and Marinov 2021: Roman, R. B., S. Zahova and Marinov, A. (Eds.). *Roma Writings. Romani Literature and Press in Central*,

South-Eastern and Eastern Europe from 19th Century until the Second World War. Paderborn: Brill & Ferdinand Schöningh.

Tomić 2006: Tomić, O. M. *Balkan Sprachbund. Morpho-syntactic features*. Dordrecht: Springer.

Tong 1983: Tong, D. Language Use and Attitudes among the Gypsies of Thessaloniki. *Anthropological Linguistics*, 25 (3): 375–385.

Tcherenkov and Laederich 2004: Tcherenkov, L., Laederich, St. *The Roma*. Vol. 1–2. Basel: Schwabe.